

fat, že jejich editor najde sílu, možnosti i prostředky, aby mohl obdobně zpřístupnit i další pokračování. Bylo by mimořádně zajímavé dozvědět se třeba to, jak se tento polský sociolog a v sedmdesátých a osmdesátých letech rovněž nikoli nevýznamný politický činitel stavěl k „normalizačním“ sociologům v Československu.

Možná bychom si však měli vzít poučení i z toho, že podobné prameny „u sousedů“ (a jinde, ne však u nás) vůbec vycházejí a nalézají zaujaté čtenáře. Nevím sice o tom, že by některý český sociolog po sobě zanechal deníkové záznamy, nevydaných rukopisných pamětí je ale přehršel – rozhodně víc než těch dostupných. Nebo je to tím, že (máme za to, že) starší česká sociologie opravdu za mnoho nestála, a proto nemá smysl sahat ani po vzpomínkách jejích protagonistů? A je-li tomu tak, opravdu si někdo myslí, že naše sociologická současnost je na tom lépe?!

Zdeněk R. Nešpor

Jan Keller: *Sociologie středních vrstev*

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2012, 220 s.

Střední třídy či střední vrstvy jsou jaksi samozřejmě považovány za pilíř společenské stability, udržující ve společnosti sociální smír, a garanta prosperity, zejména díky své kupní síle a rozhodujícímu podílu na daňových příjmech státního rozpočtu. Že ale podobný předpoklad ani zdaleka samozřejmý není, či aspoň být nemusí, o tom nás přesvědčuje kniha *Sociologie středních vrstev* od předního českého sociologa a politologa Jana Kellera.

Publikace popisuje střední vrstvy a jejich vývoj v období tzv. „modernity“, které můžeme časově zařadit zhruba od počátku 19. století až do současné doby, a ukazuje postupnou proměnu mentality této společenské skupiny. Za pozoruhodný autorův postřeh při výkladu zmíněné problemati-

ky lze považovat tvrzení, že mezi středními vrstvami a sociologií jako vědní disciplínou existuje vztah vzájemné kauzální podmíněnosti; sociologie nejenže se zkoumáním středních vrstev zabývá, ale současně je jako věda přímým produktem těchto vrstev, určitým formalizovaným nástrojem, jímž střední vrstvy charakterizují a obhajují své postavení ve společnosti, definují své postoje vůči společnosti jako celku i vůči dalším třídám a vrstvám a kterým za pomoci pojmů, kategorií a schémat sociologického aparátu řeší problémy vlastní identity a testují možnosti svého sebeuplatnění.

Přestože se mohou jevit jako neměnná konstanta v jinak dynamicky se vyvíjející společnosti, opak je pravdou, jak je ukázáno hned v kapitole 1. U tak nesusoudě, obtížně definovatelné společenské skupiny s problematicky postižitelnými zájmy a ambivalentními postoji vůči ostatním společenským třídám to ani nemůže být jinak. V dvousetletém období modernity prošly střední vrstvy zásadním vývojem a postupně nabývaly tří různých podob, které autor označuje jako „staré střední vrstvy“, „nové střední vrstvy“ a konečně nejnovější „třetí vlna středních vrstev“. Problém začíná už v tom, že termín střední třída či vrstva má v různých zemích zcela odlišný obsah, a proto je nutné při jejím popisu objasnit, kdo do střední třídy patří, nakolik je tato společenská skupina homogenní, jaké je její postavení ve společnosti jako celku a konečně zda střední třídy postupem doby početně sílí či ubývají.

Charakteristice tzv. „staré střední vrstvy“ je věnována kapitola 2. Do staré střední vrstvy, jejímž zlatým věkem byly první dvě třetiny 19. století, patřili v zásadě ti, kdo na rozdíl od šlechty nedisponovali větším pozemkovým majetkem a přitom nebyli na rozdíl od venkovského a průmyslového proletariátu bez prostředků. Čili farmáři na venkově, řemeslníci a malí obchodníci ve městech a k tomu příslušníci tzv. svobodných profesí, jako lékaři, právníci či archi-

tekti. Tyto skupiny obyvatelstva se v uvedené době vesměs vyznačovaly ctnostmi, jež ztotožňujeme s protestantskou pracovní etikou – pracovitostí, šetrností, střídmostí, skromností, obětavostí, disciplínou atd.

Za veskrze zajímavou skutečnost lze považovat, že ačkoliv v současné době představují drobní podnikatelé už jen zanedbatelnou početní součást toho, co lze souhrnně označit jako střední vrstvu, moderní ideologie neoliberalismu se stále snaží vůči těmto posledním nositelům relikvů protestantské pracovní etiky alespoň navenek vystupovat vstřícně, jako by důrazem na minimální stát a ničím neomezovanou konkurenci obhajovala jejich zájmy.

Autor k tomu dodává: „Hovoří-li liberálové o minimálním státu, jenž bude co nejméně zasahovat do ekonomických aktivit, slibují si drobní podnikatelé, že uvolněný prostor zaplní právě oni. Jako kdyby si nevšimli, že ve volné konkurenci už proti nim nestojí jejich stejně drobný soused, nýbrž největší ekonomické kolosy všech dob.“ (s. 47) To je ovšem podle J. Kellera ze strany malých podnikatelů fatální omyl, jelikož až bude „údajně v jejich vlastním zájmu deregulace jednou dovršena a trh doširoka otevřen..., vyvlastní to zbytky soukromých rolníků i drobných podnikatelů spolehlivěji, než by to dokázalo sebevíce radikální znárodnění“ (s. 47).

Nová střední vrstva je předmětem výkladu v kapitole 3. Zatímco staré střední vrstvy s nástupem koncernů v závěru 19. století ztrácejí pozice, vytváří se v souvislosti s těmito společensko-ekonomickými změnami zcela nové kritérium pro příslušnost ke středním vrstvám. Je jím výše dosahovaného příjmu a relativně prestižní postavení v hierarchii velkých soukromých i státních organizací. Nová střední vrstva manažerů a úředníků, často označovaná jako „bílá límečky“, nevznikla z vrstvy staré, ale zcela mimo ni a mnohdy na její úkor, neboť velké průmyslové i obchodní korporace někdejší živnostníky a drobné podnikatele účinně ruinovaly. Je samozřejmé, že

jako zaměstnanci ztratili příslušníci nové střední vrstvy hodně z ekonomické nezávislosti malých soukromých podnikatelů, jako kompenzaci však získali – v souvislosti s rozvojem tzv. sociálního státu – takovou míru sociálního zabezpečení, jaká byla pro v potu tváře pracující staré střední vrstvy zcela nemyslitelná. S tím ovšem souvisí i změna mentality. Někdejší protestantská etika starých vrstev je opouštěna a namísto ní se u nových středních vrstev prosazuje orientace na konzum, volný čas a zábavu, což je v tzv. „organizačním věku“ (přibližně 1870–1970) o to snadnější, protože v uvedeném období střední vrstvy sílí jak početně, tak i svým ekonomickým a politickým významem.

Zatím nejnovější podoba středních vrstev, tzv. „třetí vlna“, je předmětem výkladu v kapitole 4. Moderní doba posledních tří desetiletí je typická výrazným příklonem k idejím neoliberalismu a s ním spojeným nárůstem sociálních protikladů uvnitř společnosti. Často se v té souvislosti hovoří o rozevírání nůžek mezi nejbohatšími a nechudšími skupinami ve společnosti – J. Keller zmíněnou dobu nazývá věkem (majetkové) nesouměřitelnosti – a střední vrstvy na tento je samé ohrožující vývoj samozřejmě reagují proměnami a adaptačními procesy ve svých vlastních řadách. I v dřívějších dobách majetkově nesourodé a ideově roztržštěné střední vrstvy nabývají ještě výraznější diferenciace. Jediné, co všechny příslušníky třetí vlny do značné míry spojuje, je jejich preference domnělé nezávislosti spojená s orientací na zážitky. Toto epikurejské užívání života je přitom přímým protikladem protestantských ctností, jimiž se honosily staré střední vrstvy.

Při popisu zmíněného jevu autor vyděluje v nejzákladnějším rozlišení dvě podмноžiny jinak amorfní masy středních vrstev. Na jedné straně se jedná o vysoce úspěšné jedince, tzv. „bobos“ (zkratka z *bourgeois bohemians*, čili buržoazní bohémové), na druhé straně o sociálně ohrožené, tzv. „prekérní intelektuály“, živořící z jed-

norázových zakázek, zaměstnání na dobu určitou nebo při zkrácené pracovní době, a to zpravidla bez důchodového a zdravotního pojištění. Jakákoliv nepříznivá událost pak tyto jedince může poslat na samo společenské dno.

Tak jako jejich postavení ve společnosti je i chování a mentalita středních vrstev skrzskrz rozporná a obojetnická a této otázce je věnována kapitola 5. Jak autor konstatuje, „střídavý obdiv k horním vrstvám a snaha využít pro své zájmy vrstvy dolní ztěžují vrstvám středním vymezit se jako svébytná sociální kategorie“ (s. 119). Pro střední vrstvy je typický sociálně-ekonomický oportunismus, na jedné straně se projevující snahou připodobnit se životním stylem nejbohatší třídě, svým podbízením si vysloužit její přízeň a v případě příznivých okolností se do ní i zařadit, na straně druhé snahou důsledně se vymezovat proti všem níže postaveným. Tendence považovat se za nadřazenou skupinu je snad pochopitelná u bobos, avšak zcela postrádá racionální smysl u překérních intelektuálů, jejichž životní standard v zásadě nijak nepřesahuje životní úroveň dělníků. Toto důsledné oddělování má tudíž iracionální příčiny, zejména v podobě projevů falešné sebeúcty a přání být něčím víc než obyčejným plebs. Za iracionální příčinu lze pokládat též přetrvávající iluze středních vrstev (přičemž pro jejich třetí vlnu to platí dvojnásob), které samy sebe považují za stabilizující prvek ve společnosti a domnívají se, že jsou mocensky autonomní a sociálně nedeterminované – a to i v současné době, kdy ve vyspělých zemích probíhá intenzivní majetková polarizace a o nějaké mocenské autonomii a sociálním indeterminismu již nemůže být řeč.

Navzdory svým sebeuklidňujícím iluzím se však střední vrstvy v posledních desetiletích dostávají do čím dál hlubší krize, jak ukazuje kapitola 6. Již za Velké deprese 30. let, v níž statisíce malých firmiček zkrachovaly a miliony zaměstnanců ztratily zaměstnání, se jasně prokázala iluzornost

pocitů nenahraditelnosti a neohrožitelnosti příslušníků střední vrstvy a od 80. let až do současnosti se tento trend projevuje znovu, jen snad v ještě větším měřítku.

Ve vyspělých zemích mezi manažery střední úrovně „přicházely o práci již v průběhu osmdesátých let statisíce v důsledku deindustrializace, zeštíhlování a fúzí firem i ekonomické recese. Zhruba polovina propuštěných manažerů si již nikdy nenašla práci na podobné úrovni. Ti, kteří si ji našli, nedosáhli již zpravidla na dřívější platy.“ (s. 160) Společnost ve vyspělých zemích v důsledku toho získává podobu přesýpacích hodin, kdy „je čím dál víc chudých a bohatí jsou čím dál bohatší. Bohatí přitom zůstávají jen málo početní, rostou spíše jen jejich majetky.“ (s. 161)

Společnost se polarizuje a střední vrstvy postupně upadají, přičemž prakticky neexistuje šance na obrácení tohoto trendu: „Generace, která má dnes 30 až 34 let, vykazuje vyšší podíl lidí s vysokoškolským diplomem, tedy adeptů na vstup do středních vrstev, než generace, která nastupovala po roce 1968. Od té doby však příležitosti na úrovni středních vrstev ve veřejném sektoru klesly na polovinu oproti roku 1968 a nárůst míst v soukromém sektoru byl příliš pomalý na to, aby to dorovnal.“ (s. 162) Pomyslným posledním hřebíčkem do rakve středních vrstev se stává globalizace, způsobující deklasování středních vrstev hned trojměr způsobem.

Zprvé, díky nově se probouzejícím ekonomikám vykazuje světový trh takřka neomezenou poptávku a výrobci v USA či v Evropě díky tomu již nejsou odkázáni na poptávku tuzemskou, kterou v dřívějších dobách zajišťovaly zejména domácí střední vrstvy. Zadruhé, mizí i politické důvody pro existenci středních vrstev, jelikož oslabováním a rozpadem odborových organizací dělnická třída ztrácí schopnost kolektivně prosazovat své zájmy, a konečně zatřetí, díky dovozu levných mozků z Indie i odjinud je čím dál zbytečnější angažovat manažery a experty z řad domácího, na

luxus uvyklého, a tudíž příliš nákladného obyvatelstva.

Jako zajímavý problém, v Kellerově publikaci bohužel jen letmo zmíněný na str. 165, se v souvislosti s globalizací nabízí nárůst významu středních tříd v nově industrializovaných zemích východní Asie a v zemích skupiny BRIC. Nakolik budou tyto společenské vrstvy kopírovat vývoj V Evropě a v USA a nakolik půjdou vlastní cestou, to je samozřejmě otázka, která si v době možná nepřilíh vzdálené vyžádá sepsání nové publikace na stejné téma...

V poslední kapitole 7 se autor znovu vrací k myšlence, naznačené již v úvodní kapitole, podle níž sociologie jako vědní disciplína byla vytvořena právě středními vrstvami jako nástroj sloužící jejím potřebám.

Závěrem je možné konstatovat, že bohatým odkazovým materiálem se vyznačující publikace nabízí možnost se na vysoké odborné úrovni, a přitom velmi čtivou formou seznámit s historickými i ryze současnými problémy středních vrstev a její přečtení lze vřele doporučit, a to zdaleka ne jen sociologům.

Jiří Dobrylovský

Marek Jakoubek: *Vojvodovo: identita, tradice, výzkum*

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) 2013, 288 s.

Marek Jakoubek je v současnosti vedoucím českým autorem v oblasti bádání o českém vystěhovalectví do bulharských zemí a především o osídlení, existenci, způsobu života a kultuře obyvatel české vesnice Vojvodovo, nalézající se v severozápadním Bulharsku blízko města Orjachovo u Dunaje. Toto tvrzení lze snadno obhájit výčtem jeho publikací (autorských a spoluautorských) na toto téma (přes 30). Stačí vyjmenovat jen knižní vydání: *Vojvodovo – etnologie krajan-ské obce v Bulharsku*; *Vojvodovo: kus česko-bul-*

harské historie. Tentokrát převážně očima jeho obyvatel; *Vojvodovo: Historie, obyvatelstvo, migrace*; *Vojvodovo – edno nepoznato češko selo v Bălgarija* [Vojvodovo – neznámá česká vesnice v Bulharsku]; *Neco Petkov Necov: Dějiny Vojvodova, vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku* (spolu se Zdeňkem R. Nešpor-em a Tomášem Hirtem, eds.).

Právě zásluhou Jakoubka a jeho spolupráce s několika dalšími mladými autory (L. J. Budilová, T. Hirt, Z. R. Nešpor, M. Svoboda, G. Fatková a další) byla vojvodovská problematika v posledních letech znovuobjevena a při tom, na rozdíl od starších badatelů s pozitivisticky historickým zaměřením a od poznávacích sond očitých svědků, byla vědecky rozpracována moderními, a to především antropologickými postupy a metodami. Recenzovaná monografie je v tomto ohledu nejen symptomatická, ale i emblematická. Lze na ni totiž nahlížet jako na výstup nového, jen před několika málo lety se ustavivšího českého bulharistického centra (i když neformálního) v rámci katedry antropologie FF ZČU v Plzni. Pro něj představuje studium Vojvodova a jeho historie jedno z klíčových výzkumných témat, kterým nejaktivnější výzkumnický pár této badatelské platformy – Marek Jakoubek a Lenka Jakoubková Budilová – „nakazili“ i své spolupracovníky a studenty. I v této souvislosti je tak recenzovaná práce příznačná a reprezentativní.

Publikaci *Vojvodovo: identita, tradice, výzkum* tvoří po formální stránce sedm kapitol, věnovaných: (1) otázce pojmenování obce, kde autor rozebírá podrobně různé verze pojmenování vesnice (přičemž v tomto ohledu tvrdě zastává svůj názor) a dokládá vazbu názvu obce na národně osvobozeneckou akci čtyř Christo Boteva v roce 1876, konkrétně pak na Botevova četníka Stojana Vojvodu (Terzieva), rodem ze starozagorské vsi Kazanka; (2) problematice Vojvodova v rámci bulharské metodistické misie, tedy onomu neprávem pozapomenutému momentu vojvodovských dějin, kdy byl místní sbor „největším v celé misii“ (jak